

ПРОСВЕЩЕНИЕТО, ГЪОТЕ И НЕГОВАТА ДРАМА „ИФИГЕНИЯ В ТАВРИДА“

Илиан Генов

Празник на свободния човешки разум — така се разбира онази епоха, определяна като Просвещение. И понеже се назовава период от време, историческата гледна точка налага възгледа, според който този прелом се разбира като движение, в най-общ социално-политически смисъл. Насочено срещу определен ред, то бележи края на една форма на живот, буквално срут-ва феодализма, за да възвести онзи поврат, така демократично издигнал човека, познанието и вярата в него. Човскът е изместил божеството. Началото е Ренесансът, откъдето с посредство-то на античния образец пребъдва идеята за човека, за да стане реалност два века по-късно. Тържествува идеята, сътворява се нова реалност, господствува вярата в силата на универсалния човешки разум. И макар казаното едва ли да създава пълна представа за действително основни изменения в конкретен социално-политически и културно-исторически смисъл, на които гледаме като последица от дълготрайно развитие на идеята, дошла от независимия ренесансов град, за да стане реалност едва в XVIII в., все пак редуването — идея — реалност, — несъмнено процес, можем да видим в неговата абстрактност и като принцип. Не само последователност, но и едновременност, където идеята в същността си се оказва привнесена в определено време минала реалност. Ренесансът въздига идеята за човека изобщо чрез древна Елада, чрез идеалното присъствие на класическата древност, която тук тласка, тика напред и съпътствува развитието на обективен исторически процес, който, така да се каже, класичен, като духовна форма, заживява през XVIII в. самостоен живот. Или античността присъствува тук един вид функционално — чрез образа се претрансформира настоящето, при което древността — идеята за сила и хармония е изпълнила практическа, за определено историческо време цел — настъпили са социално-политически промени, изменена е структурата на едно общество с посредството на духа. Тук Гьоте не е изключение. И в този смисъл след „Гьот фон Берлихинген“ и едно пребиваване в Италия, което прави все пак идеите на „Буря и натиск“ минало, благородната простота на виденото в Рим, несъмнено принадлежи на XVIII в., века на Просвещението. На това време е белег стремежът към национална по дух култура, нему е присъща и онази въз-вишена диалектика, където миналото, романтично приповдигнато, трябва да възпита едно общество; където миналото-идея съгражда основите на ново обществено начало и по този начин, дала тласък, идеята става реалност.

Отдадена в служба на Диана и подвластна на непреодолим стремеж към родната страна — Микена, жрицата Ифигения отклонява предложение за женитба, направено от покровителя ѝ тавридския цар Тоас. Това е причина в гнева си той да въведе отново стародавен обичай, при който в чест на богинята Диана принасяли в жертва хора — обред, запретен от самата Ифигения в качеството ѝ на жрица. По традиция такава била участта на всички чужденци, попаднали в далечната страна, и след решението на могъщия властелин угрозата надвиснала върху пристигналия по повеля на Аполон (брат на Диана) Орест — роден брат на Ифигения. В хода на борбата за неговия живот между жрицата Ифигения и царя Тоас в същност се срещнали цивилизация и варварство, културно осмислена родовост и сурова примитивност, духовна и светска власт, като това взаимоотношение в един по-висш смисъл може да се мисли като съотносимост на идея и реалност.

Било съдено боговете да въздадат на скитския владетел Тоас онези съдбоносни обстоятелства, поради което настанали промени, които издигнали Таврида до възрождената Микена.

Троя била опожарена и гневът на богинята Диана бил причина за тежко условие пред тържествуващия победител. Достигнал Авлида, непреодолимо препятствие изникнало пред гръцката войска — попътният вятър стихнал. Агамемнон бил съкрушен от волята на Диана, нейната висша власт на божество той трябвало да удостои, като принесе в жертва своята първородна дъщеря Ифигения. Бащата отстъпил пред дълга на царя. Взела жертвата си, Диана я обрича в служба на себе си, прави я жрица в Таврида и това е възможност празникът по случай победата над Троя

в Микена да се състои. Чрез жертвата Диана е въздала живот. Но това е начало на много събития: Клитемнестра, заслепена от омраза към Агамемнон, имаща за основа смъртно нараненото майчино чувство, женското чувство, утвърждаващо живота, встъпва в престъпна връзка с Егист. Последница от тази любов е убийството на цар Агамемнон, на което по-малката дъщеря на име Електра става свидетел. Нейна ще е по-сетне ролята да движи механизма на отмыслиеното, като призове брат си Орест да убие Клитемнестра — майката отстъпила своя род, погазила родово-кръвната връзка, считана за свещена. Майцеубийството е възмездие за извършеното злодеяние. Но погнат от ериниите и по указанията на бог Аполон, Орест се добира до Таврида. Неговото престъпление е основание, вижда се, той да напусне затворения кръг на произтичащото в Микена и по този начин бъде един вид предоставен като участник в развързката на конкретно драматическо развитие. От друга страна, както Орест, така и Ифигения са връзка между минало и настояще, между две форми на живот, а в епическия поток те са просто едно „и“, и означават, видени така, процесност. Едва чрез тях ще се осъществи самото драматическо развитие и съществено е, че двете съдби монтират завръзката, а поведението на Тоас е мотор на самото действие.

Отказът на Ифигения се мотивира с принадлежност към Танталовия прокълнат род и трябва да се изтъкне, че тази апология на силата на родовото чувство се представя не само като позиция, но и в естеството си е движение, тъй като Ифигения, както и Орест са изцяло с лице към родната Микена, пък и цялата драма е един неутолим стремеж към родното минало.

Принадлежността към рода на прочутия Тантал символически означава връзка с дълга традиция, с утвърдена и дори изчерпана форма на живот. В Гютевата драма тази връзка не изменя смисъла си и тук този род, вижда се, е символ на човечеството, на човешки-земната традиция да се живее, но в по-друга форма, потърсен като историческо настояще, извън рамките на ко вкретно време.

Клитемнестра убива Агамемнон, за да стане жертва на своя син Орест. С традиционния кинжал — символ на раздора, престъпни страсти и опустошителни амбиции — Орест извършва майцеубийство и така продължава традицията на своя предтеча — легендарния Тантал, — за да го видим като земен човек. Очевидна е приликата с митическата история, където, освободен от божеството и в стремежа си към власт върху живота, Тантал, пък и който и да е негов потомък, унищожава самия живот. Клитемнестра, жената-майка, извършва престъпление, понеже Агамемнон в съзнанието си върност към божеството или идеята за висша власт отнема живота на собствената си дъщеря, като я принася в жертва на Диана и така спасява гръдката войска от погибел. Само като бъде смирен гневът на божеството, посредством единичната жертва ще се спаси общността, защото е призната неговата абсолютна власт. Но за майката Клитемнестра обредът, този спектакъл, където животът тържествува чрез смъртта, имащ единствена цел да манифестира неприкосновеността на висшата божествена власт и по такъв начин се даде вътрешна форма и тласък върху живота, защото сега вече благосклонността на божеството ще означава, че трудностите са преодолен и че гръцкият народ, а и който и да било друг е сподобен с живота, то за Клитемнестра — жената-майка — този акт има само едно значение — погубено е реално нейното дете, погубен е невъзвратимо реален живот. Така Агамемнон става убиец на своето дете в името на общността и затова Клитемнестра ще извърши злодеянието си в името на живота. Престъпният съюз с Егист е в този смисъл тържество на живота. Но и Орест извършва убийство също в името на живота, нему е отредено да възвърне родовата традиция, за да може животът в Микена да потече отново. Така защитата на единичния живот, утвърдението на живота изобщо, от една страна, е престъпление, понеже се пренебрегва волята на божеството, и, от друга, се съхранява животът като реалност, като се прекрачи родовата рамка, като се пренебрегнат кръвната връзка и традицията, нахъсо, утвърждава се животът изобщо не чрез смъртта. Но понеже това е причина за един вид общностна смърт, тъй като се разгражда родът и води до разпад на човешкото цяло, става възможно повторно движение обратно към територията на рода, едно възвърщане към неумолимостта на традиционната норма. Вероятно така трябва да се разбира злото, което зацарувало в древна Микена след убийството на истинския владетел цар Агамемнон и възкачването на Егист. Така превъзможната чрез опазването на живота родовата традиция, утвърдила определена форма на живот, божествената воля, която тук е покрива напълно с родовостта — традицията-указание, има за последица разпадане структурата на общността

И в този смисъл, противопоставено на злото, доброто несъмнено ще открием някъде в движението между съставните елементи на биполярността — безлично отдаване на живот и консервативното негово опазване.

Любовта към Египт, както и простыката, ни представят Клитемнестра като отстъпница от рода, което е светотатство, защото, като защитава живота изобщо, тя в същност го руши. Цар Агамемнон е едно начало, той е създател на този род чрез нея и ето защо със смъртта му и появата на Египт е премината границата на кръвното родство, понеже любовника можем да мислим като начало на друг род. Става разбираемо защо потомството на Клитемнестра, именно синът Орест, трябва да извърши възмездния акт. Че нейното действие се схваща недвусмислено като злодеяние и измяна в самата легенда, личи от онова сведение, според което любовната връзка с Египт била факт още преди завръщането на Агамемнон, по време на деветгодишното му отсъствие, а това ни я представя предимно като блудница, престъпна царска жена, защитаваща живота дотолкова, доколкото самата тя е източник на живот. Но така видимо, деняето не би могло да бъде схванато съобразно някаква каквато и да е нравственост. В основата си без посока то най-малко има принцип, неговият мотив е самото преживяване. Липсва духовната намеса — онзи елемент в мотива на постыпката, който би я направил целесъобразна, липсва и съзнанието изобщо. Като жена Клитемнестра утвърждава живота, тя го закрила, но в същото време вижда се отсъствието на онзи консерватизъм, утвърден от традицията, онова движение в неизменна посока, което в определен смисъл може да се разбере дори като противоестествено, това е дългът, онази принуда, която, ако казаното не бъде схванато като рационалистично пренебрежение към съкровените дълбини на инстинкта, е последица единствено от духовната намеса на категоричното указание, на нравствената норма. Вижда се, че Клитемнестра защитава живота, но тя не го съхранява и в лицето на Египт е намерила единствено свой любовник. Несъзнателно пренебрегнала традицията в името на живота, тя го руши, а връзката с Египт е само привидно естествена, понеже тя го индивидуализира чрез себе си, отдавайки му царските регалии, като жена на силния някогашен Агамемнон. Така защитата на живота като линия на поведение у Клитемнестра носи смърт, инстинктът е срутил рода, животът е защитен като право, понеже е въздаден, ала липсват гаранциите за неговото просъществувание, защото постройката, нормата, получена символически, чрез смъртта, отсъствува. И повече от ясно е, че сградата на живота е мисия и функция на Агамемнон, което тутакси го прави съотносим с Клитемнестра — съругата, жена и майка. Те двамата мъж и жена — основа на рода, мислими винаги единствено така в своята абстрактност, като символи представят отново съотношението между идея и реалност. Но Клитемнестра напуска територията на Агамемновия род и Орест ще прибегне до убийството, за да върне изгубената истина, доброто и живота. Така се сключва порочен кръг и съществено е да се посочи, че само на Ифигения и Орест, на брат и сестрата, съдбата отрежда движение вън от него. Само те двамата, може да се каже, са с действията си символ на обновлението, защото, като напускат една форма на живот, предстои връщането им, което е тяхна мисия. Те са насочени към този отминал свят, извърнати са към него, за да положат ново начало и станат идея за началата въобще.

Несподеното чувство, неосъществената амбиция, която царското достойнство прави пристойна, за да я наречем стремеж, е причина за възвръщане на обредна практика, което тласка развитието на драматичното действие. Ифигения е от чужд и развит свят и поради това присъствието ѝ в Таврида можем да видим като връзка между две форми на живот или, в определен смисъл, две времена, ако под време тук се разбира стадий на развитие, равнище. Като жрица и единствен наместник на богинята Диана тя притежава духовна власт, а това е основание да я разбираме като носител на идея за реална власт, ако изхождаме в това определение от идеалното естество на духовната власт дори независимо от персонализираното функциониращо в съответната реалност на протичане на действието божество. Идея за реална власт е точно противоположността на светската и земната, определена като реална именно заради това, че изхожда от човека. При това показателно е, че отношението на Тоас има далеч не личен характер. Почти не любовна драма, защото е едностранен стремеж, амбиция за целесъобразен съюз с държавно значение и едва след това, може да се каже, мощно, но пристойно желание у заста- релия монарх, в естеството си отношението Тоас — Ифигения, гледано така, ни представя

взаимодействието на двете власти — светска и духовна, и което също можем да означим като отношение на идея и реалност. А това измества традиционния смисъл на тази, пък била дори и драма на несподеленото любовно чувство, за да стане принцип и задвижи процес, който определено ще схванем като самопревзимогване, развитие, което има за последици израстване, качествено повишаване.

Така дошъл за статуята на богинята Диана по указание на брат ѝ бог Аполон, Орест е пленен и единствено хуманните доводи на Ифигения са причина той да оцелее. Спасеният живот, както и възможността да отплуват за Микена, е белег на културното израстване на Тоас. Суровата родовост е превзимогната от благосклонно зачитане на живота. Отново в лицето на Ифигения принципната защита, утвърждението на живота като право противостои на жестока и нехуманна практика — жертвоприношението, но тук последицата не е убийство. Наистина определено може да се говори за право, тъй-като, така разбираш, животът в чуждата среда е насочен единствено към родовото като форма. Цар Тоас е надмогнат от друго по естеството си съзнание за стойност на рода, който в крайна сметка, очевидно е, че се оказва основа за ново отношение към отделното човешко същество, вече съзнателно въздигнато, даруване не с право на живот — отдадено му от природата, а с възможност да преживее във времето, онова съхранение, което материнската природа на Клитемнестра не бе способна да въздаде. Това и носи Ифигения (като идея за майчинството) чрез родствената връзка с Орест. Те двамата са идея за род и тя е въздала в реалния свят — страната на таврите идеята за човека, за човека във времето. Не намесата на божество, а разумът, почитането на човека връща Ифигения в Микена. Орест не изпълнява повелята на Аполон, той взема своята сестра, станала залог за спасение, а каменната статуя на Диана, неговата действителна цел, си остава непокътната, защото Ифигения, повече от ясно е, сега е изместила самото божество. Така заедно с Орест те стават идеален модел на рода, съотносими напълно с божествата Диана и Аполон, също като тях свързани кръвно, също брат и сестра, според Гютевата интерпретация, и които, стоящи над Клитемнестра и Агамемнон, правят тяхното потомство, така да се каже, свои приемници, повторно идеален модел на рода. И тъй като братът и сестрата Ифигения и Орест виждаме като идеална родова конструкция, универсален символ на рода, не е трудно зад възродената от тях Микена да видим страната на таврите, защото тук в царството на благородния Тоас са настъпили единствено реални промени, тук се реализира и новото начало. Посредством утвърждаването на рода се издига съзнателно отделното човешко същество и този християнски и високодемократичен принцип ще се осъществи между два колектива, между две общности — скитския народ, въздигнат до културност от намесата на минала чрез Ифигения и Орест традиция и постъпката на неговия цар, а, от друга страна, мислимата като реалност, обновена от своите потомци Микена. Така чрез варварската държава на Тоас, Ифигения и Орест можем да считаме реално, като ново начало. Такъв е смисълът на думите, отправени на прощаване към цар Тоас:

„... Нека между нас

се възцари гостоприемна дружба —

така не ще се разделим навек.

Ти скъп си ми и свиден, както беше

за мен баща ми, ах и ще пребъде

в душата ми това отраднo чувство.

И стигне ли чрез най-нищожния

от твоите поданици някой ден

до моя слух звукът на тая реч,

която свикнах тук у вас да чувам,

и зърна ли последния бедняк,

облякъл вашата носия проста,

знай: аз ще го посрещна като бог,

сама легло за сън ще му приготвя,

на стол пред огъня ще го покана

и няма да го питам нищо друго

освен за теб и твоята съдба.“

Отдадено е указание за живот, отдаден е в същност минал опит и Микена — миналото — престава да е цел на едно движение, не тя, а страната на таврите се оказва красен пункт; обратно в тази посока и единствено в нея се движат строителите на нова възродена Микена, защото този девствен свят е действително ново начало. Идеята е сътворила реалност.

И ако отношението идея — реалност разбираме като принцип, един вид конструкция, положена в основата както на митическия разказ, така и на Гьотевата интерпретация, все пак разликата в самото разстилане на събитията е несъмнена. В драмата осезаемо натежава миналото, събитията, предхождащи конкретното драматическо развитие, завръзката някак доминира над стремителното развитие и мигновената развързка. Налице са и смислови отлики. В мита Диана не съществува, на нейно място действа Атина Палада, която не е сестра на Аполон, и така идеята родовост в лицето на братя и сестра — божества, не е така целенасочена. Липсва и нараненото майчино чувство като основен мотив за извършеното убийство, Клитемнестра е само блудница. А Ифигения в качеството си на жрица се противи за пръв път на жертвоприносителната практика, когато смъртната опасност заплашва нейния брат и трябва да се изгъкне, че не диалогът с Тоас, а единствено намесата на Атина Палада прави възможно завръщането в родината. Спокойният ход на епическия разказ в мита е съставен елемент от цяла верига, може да се гледа като конструкция, към която винаги е възможно да се прибави или която посредством своите начало и край всякога може да се свърже с друго начало и край в общия поток на ритъма идея — реалност. Но в Гьотевата драма началото е традиция-живот, съвкупност от много начала и краща, съставлящи развития на този ритъм, където се извършва движение отвъд границите на определена форма на живот, посредством миналото, за да се преустрои едно примитивно настояще — реалното поле, където се развива действието и където новата реалност съпада напълно с това настояще, т. е. краят на това развитие, схванато като движение, е при неговото начало. И докато в мита Ифигения има за бъдеще аскетична служба, посветена на богинята-спасителка Атина Палада, Орест убива Егистовия син Алет и наследява по право власт, а Електра е събруга на верния Пилад и вижда се, че така се монтира нов осезаем, действителен свят, Гьоте дава друго решение. В драмата мислитният нов свят се реализира посредством връзка си със страната на цар Тоас, в отношението си с неговото царство или насочено е изцяло към него. А пред вид културно-съзнателното въздействие и последвалия жест на варварския владетел е очевидно, че новата форма получава действителност чрез изходната, начална, поради което може да се говори за самопревъзмогване, понеже, казано по друг начин, елементът на съзнателност е преосмислил определена реалност. Гледано така, Гьотевото произведение може да се разбира като затворена система, където вечността на идеята, неизменчивостта на идеални представи господства благодарение на тази, така да се каже, абстрактна суверенност, на този, все пак естествен елемент в една обща редица развития — драмата „Ифигения в Таврида“. И тук властвува съзнанието, авторското съзнание е осмислило индивидуалното. А в самото драматическо развитие не бог Аполон, както е в мита, а съзнанието тласва чрез Електра Орест към отмъщение. Пак неговата намеса решава конфликта между жрицата и нейния възприемчив повелител, в полза на живота, чрез идеята. Чрез съзнанието за живот тържествува самият живот — така се мисли през XVIII в. — века на Просвещението, така е мислял и самият Гьоте.